

ZİRYÂB

(زریاب)

Ebû'l-Hasen Ali b. Nâfi'
(ö. 238/852)**Endüslüslü ünlü mûsikîşinas.**

Doğum tarihi ve yeri hakkında kesin bilgi bulunmamakta, kaynaklarda, onun Bağdat'ta Abbâsî Halifesi Mehdî-Billâh'ın (775-785) ya da İbrâhim el-Mevsilî'nin (ö. 188/804) siyahî kölesi olduğu zikredilmektedir. Sadece Ziryâb isminden hareketle İran kökenli olabileceğini söyleyenler varsa da onun siyahî oluşu Afrika kökenli olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bir süre Bağdat'ta yaşadı ve buradan Kayrevan'a gitti, Ağle-bî Hükümdarı I. Ziyâdetullah'ın (817-838) himayesinde yaşadı. 206 (821) yılında Antere'nin beyitlerinden bestelediği bir şarkı yüzünden Ağle-bî hükümdarını kızdırdığı için şehirden ayrılarak Endülüs'e gitmek zorunda kaldı. Endülüs Emevî Emîri II. Abdurrahman tarafından Kurtuba'nın (Cordoba) dışında karşılanan Ziryâb (822) Kurtuba'da devlet ricâlinden itibar görmesinin yanında büyük servet edindi. Ömrünün sonuna kadar rahat bir hayat süren Ziryâb 22 Safer 238 (13 Ağustos 852) tarihinde Kurtuba'da öldü.

Endülüs'ün en büyük mûsikîşinası kabul edilen Ziryâb mûsikiyi İbrâhim el-Mevsilî ile oğlu İshak el-Mevsilî'den öğrenmiştir. Halife Hârûnürreşid döneminde (786-809), Abbâsî sarayında Halife Mehdî-Billâh zamanında olduğu gibi çok sayıda müzisyen bulunmaktaydı. Ahmed b. Muhammed el-Makkarî'nin verdiği bilgiye göre İshak el-Mevsilî, sahip olduğu okula gelen yetenekli öğrencileri tesbit ederek bunları halifeye tanıtmakta, böylece halifeden iltifat görmekteydi. Bu öğrencilerden biri olan Ziryâb'ın halifenin huzurunda hocası İshak'ın udu yerine daha da geliştirdiği kendi udunu kullanması ve halife ile aralarında geçen diyalog kiskançlığa yol açmış, hocası İshak onu Bağdat'tı terketmeye zorlamış, Bağdat'tan ayrılan Ziryâb sanatını Kayrevan'da icra etmiştir.

II. Abdurrahman, Ziryâb için Kurtuba'da bir mûsiki mektebi açmış, bu mektebin benzerleri İşbiliye (Sevilla), Tuleytula (Tolledo), Belensiye (Valencia) ve Girnata (Granada) şehirlerinde de kurulmuştur. Farmer'ın belirttiğine göre bu okul Endülüs halifeliğinin sonuna kadar varlığını sürdürmüştür. Ziryâb asıl ününü bu mûsiki mektebiyle yapmış, buradan mezun olan öğrenciler ülkenin ünlü mûsikîşinasları ara-

sında yer almıştır. Ziryâb bu okulda öğrencilerin mûzik eğitimini üç aşamada ele alıyordu. Önce ritim, vezin, eserin sözleri üzerinde duruyor, ardından basit halde nağme öğretiliyor, son olarak da müzikal nüanslara (zâide) geçiliyordu. Makkarî, Ziryâb'ın müziğe yeni başlayanlar için uyguladığı metodu da anlatmaktadır. Buna göre Ziryâb önce kendisine gelen öğrenciyi bağırtarak sesinin sınırını dener, eğer sesi zayıfsa güçlendirmek için sarığını onun beline bağlardı. Öğrenci kekeliyor veya ağızını yeterince açamıyorsa ya da dişlerini kenetleme alışkanlığı varsa onun ağızına bir tahta parçası koyarak bu sorunu gidermeye çalışırdı. Ardından öğrenciyi bazı kelimeleri söylemesini ve mümkün olduğu kadar sesini uzatarak bağırtmasını söylerdi. Eğer öğrenci bu kelimeleri açık bir şekilde telaffuz ediyorsa onu öğrenciliğe kabul eder, aksi halde daha fazla uğraşmazdı.

Farmer, Ziryâb öncesinde Endülüs'te tek oktavlı (accordatura) sistemin bulunduğunu belirtmekte ve İbn Mischah tarafından oluşturulan, İshak el-Mevsilî'nin yeniden biçimlendirdiği eski Arap sisteminin Ziryâb tarafından tanıtıldığını ifade etmektedir. Ziryâb ayrıca, ud mızrabı olarak ince tahta yerine kartal teleğini kullanan ilk kişi ve uda beşinci bir tel ilâve eden ilk mûsikîşinastır. Öte yandan Ziryâb'ın hafızasında on bin eserin güfte ve bestelerinin bulunduğu rivayet edilmesi, halk arasında onun cinlerden yardım aldığı ve bu şarkıları kendisine onların öğrettiği düşüncesinin yayılmasına sebep olmuştur. Ziryâb'ın tarih, edebiyat, astronomi ve coğrafyada da söz sahibi olduğunu belirtmek gerekir.

Ziryâb aynı zamanda III. (IX.) yüzyıl Kurtuba'sında moda yön veren bir modacı olmuş, Endülüs'e Bağdat modasını getirmiştir. Kurtuba'daki Emevî sarayı, onun sayesinde rakibi olan Irak'taki Abbâsî sarayının kültür ve sanat anlayışını kendine mal edebilmiştir. Kurtubalılar'a giyim konusunda da öncülük eden Ziryâb yaz boyunca beyaz ve açık renkli hafif kıyafetler, ilkbaharda renkli ipekli giysiler, sonbahar ve kış aylarında ise kalın ve yünlü elbiseler tavsiye etmiştir. Yine Endülüs'lü'lere elbise temizlemekle ilgili pratik çözümler önermiş, bir tür macunla diş temizliğini göstermiştir. Kurtubalılar'ın saç modellerinde de belirleyici olan Ziryâb'dan önce Kurtubalı kadın ve erkekler saçlarını uzatır, ortadan ikiye ayırarak kulaklarını ve yanıklarını kapatacak şekilde tararlardı. Ziryâb, kâkülü alnı örtecek kadar kısaltarak

ve yana bırakılan zülüfleri kulağa doğru sarkıtarak kısa bir saç modeli oluşturmuştur. Onun etkisiyle Kurtuba'da mobilya biçimlerinde değişiklikler yapılmış, mutfak işleri ve masa düzenlemesi bir sanat mertebesine yükselmiştir. Endülüs mutfağında da büyük değişiklikler yapan ve bitkiler hakkında geniş bilgisi olan Ziryâb yeni bazı bitkileri Endülüs'lü'lere tanıtmış, ayrıca yemek masalarında örtü kullanmayı, üç öğün yemek yemeyi, yemeğe çorba ile başlamayı, yemekleri ayrı tabaklarda servis etmeyi, içecekleri ağır metal kadehler yerine kristal ve cam kaplarla sunmayı öğretmiştir.

Makkarî, Ziryâb'ın sanatına hâkim, güzel bir sese ve edebî bir dile sahip, nazik tabiatının yanı sıra irticâlen şiir söyleyebilen bir şair olduğundan bahsetmekte, onu hocası İshak'tan daha üstün ve kabiliyetli bulmaktadır. Ziryâb'ın Endülüs'te varlıklı bir yaşam sürmesi ve özgürce sanatını icra etmesi, doğuda Abbâsîler'in hâkimiyetinde yaşayan mûsikîşinasların şiirlerine ve şarkılarına da yansımıştır. İbn Hazm, *Ṭavku'l-ḥamâme* adlı eserinde Eslem b. Abdülaziz adlı bir kişinin Ziryâb'ın hayatını ve şarkılarını yazdığından bahsetmekte, Farmer ise bu kitabın adını *Kitâb Ma'rûf fi eġânî Ziryâb* şeklinde vermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Hanife ed-Dineverî, *el-Aḥbârü't-ṭivâl* (nşr. Ömer Fârûk et-Tabbâ'), Beyrut, ts. (Şerîketü Dâri'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm), s. 359-365; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferid*, VI, 36-40; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eġânî* (nşr. Abdülemîr Ali Mühennâ), Beyrut 1407/1986, V, 235; İbnü'l-Kütyye, *Târîhu İftitâhî'l-Endelüs* (nşr. Ömer Fârûk et-Tabbâ'), Beyrut 1415/1994, s. 112-113; İbn Hazm, *Ṭavku'l-ḥamâme* (nşr. M. İbrâhim Selîm), Kahire 1992, s. 159-160; İbn Hayyân, *el-Muktebes min enbâ'i ehli'l-Endelüs* (nşr. Mahmûd Ali Mekki), Kahire 1994, s. 221, 344; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Zâkir Kadîrî Ugan), İstanbul 1991, II, 436-437; Makkarî, *Nefhu't-ṭib*, I, 344; III, 122-130; H. G. Farmer, *A History of Arabian Music*, London 1929, s. 129-130, 136, 160; a.mlf., *Historical Facts for the Arabian Musical Influence*, New York 1970, s. 28, 308; a.mlf., "Ziryâb", *IA*, XIII, 578-579; a.mlf. [E. Neubauer], "Ziryâb", *El²* (İng.), XI, 516-517; S. Hunke, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi* (trc. Servet Sezgin), İstanbul 1972, s. 389-397; Mahmoud Makki, "The Political History of al-Andalus (92/711-897/1492)", *The Legacy of Muslim Spain* (ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden 1992, s. 25-26; O. Wright, "Music in Muslim Spain", a.e., s. 556-559; J. Dodds, "The Arts of al-Andalus", a.e., s. 604; L. Bolens, "The Use of Plants for Dyeing and Clothing", a.e., s. 1011; R. Dozy, *Târîhu'l-müslimin fi İsbân-yâ: 711-1110* (trc. Hasan Habeşî), Kahire 1994, I, 78; Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihî* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1995, III, 950-951; Hüseyin Münis, *Mevsû'atü târîhî'l-Endelüs*, Kahire 1996, I, 87-88; Mehmet Özdemir, *Endülüs*

Müslümanları: İlim ve Kültür Tarihi, Ankara 1997, s. 117-118; Gül Fahriye Evren, *Ses Eğitimi Yöntemlerinin Ses Hastalıklarının Tedavisinde Kullanımı* (yüksek lisans tezi, 2006), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 20; Ahmet Hakkı Turabi, "İlk Dönem İslâm Dünyasında Müzik Çalışmalarına Bakış", *MÜİFD*, sy. 13-15 (1997), s. 225-248; a.mlf., "İbrâhim el-Mevsilî", *DİA*, XXI, 322-323; a.mlf., "İshak el-Mevsilî", a.e., XXII, 536-537; Fatih Erkoçoğlu – Fazlı Arslan, "Endülü's'ün 'Sanat Güneşi' Ziryâb", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Müzik Dergisi*, sy. 14, Konya 2009, s. 261-281; Necdet Hammâş, "Ziryâb (‘Alî b. Nâfi‘)", *el-Mevsû‘atü'l-‘Arabiyye*, Dimaşk 2004, X, 353-354.

FAZLI ARSLAN – FATİH ERKOÇOĞLU

ZİŞTOVA

Bulgaristan'da
Tuna kıyısında tarihî bir şehir.

Bulgaristan'da Tuna nehrinin aşağı kıyısında Niğbolu ve Rusçuk arasında küçük bir liman şehridir. Bugün Svištov şeklinde anılır. Osmanlılar'da Zıştovi olarak bilinir. Tuna'nın güney kıyısındaki yüksek tepelerin yamaçları üzerinde kurulmuştur ve nehrin ötesine Romanya içlerine kadar uzanan bir görüş alanına sahiptir. Bizans-Bulgar Ortaçağ'ında ve Osmanlı hâkimiyetinin ilk asırlarında fazla önem taşımamakla beraber XVIII ve XIX. yüzyıllarda önemli bir gelişme kaydetmiş, bir el sanatları ve ticaret merkezi durumuna gelmiştir.

Zıştova'nın ilk iskân yeri şimdiki şehrin 4 km. güneyindeki Novae'dir. Burası I. yüzyılda Roma ordusunun büyük bir askerî üsüydü. Daha sonra 2 kilometreden uzun olan bir şehir suru, bir pazar yeri, hamamları ve büyük bir ordu karargâhı ile orta büyüklükte bir kasabaya dönüştü. Novae coğrafi konumu dolayısıyla pek çok defa el değiştirdi. Sıkça göçebe kavimlerin saldırısına uğradı. 441'de Hunlar şehri tahrip etti ve ardından yeniden inşa edildi. Procopius'tan nakledildiğine göre kasabayı son olarak İmparator I. Iustinianos (527-565) yeniledi. 600 yılı civarında Slavlar ve Avarlar tarafından tekrar yıkıldı ve ortadan kalktı. Bulgar şehir tarihçisi Margarita Harbova'ya göre bu kadîm yerleşme yeriyle Ortaçağ döneminde tekrar kurulan şehir arasında bir sürekliliğin bulunduğu dair hiçbir delil yoktur. Bu yeni şehir, 950'den sonra Tuna Bulgaristanı'nı yeniden kontrolleri altına alan Bizanslılar tarafından kurulan Sebastopolis'ti. X. yüzyılın sonundan XIII. yüzyıla kadar Bizans para ve seramik buluntuları, XIII ve XIV. yüzyıllardan itibaren de Bulgar kazıma (sgraffitto) seramikleri ve paralarının ortaya çıkması bu yeni yerle-

şime şahitlik eder. XII. yüzyılın ortasında kasabayı Arap coğrafyacısı Şerif el-İdrîsî Subestkastro adıyla kaydetmiştir. Şehir 1385'te Osmanlılar'ın bölgeye gelmesinden hemen önce Eflak'a doğru Tuna'yı geçen Alman gezginleri Peter Sparnau ve Ulrich von Tennstaedt tarafından Zvista kasabası şeklinde anılır. 1396'da genç Alman şövalyesi Hans Schildberger, Osmanlı esiri olarak şehre uğradı ve burayı Schiltaw adıyla kaydetti.

Osmanlı öncesi Zıştova yedi yüksek kulesi olan, küçük fakat sağlam, sarp bir tepeye inşa edilmişti ve alt tarafında açık bir mahalle bulunan ve Tuna'ya bakan bir kaleye sahipti. Mahalle 3 hektar civarında bir alana yayılmıştı. Garnizon dahil hektar başına 150 kişi düştüğüne göre nüfusun 500-600 civarında olduğu söylenebilir. Bu nüfusla XV. yüzyılda Zıştova bulunduğu "kaza"nın en büyük yerleşim yeri idi. Osmanlı tarihçisi Neşri'nin naklettiğine göre Vezirîâzam Çandarlı Ali Paşa'nın 1388'deki kış seferi esnasında Zıştova Kalesi birkaç günlük direnişin ardından teslim oldu ve yerli halkın şehirde kalmasına izin verildi. O zamandan beri kullanılan kiliselerin ikisi bugün hâlâ ayakta. Zıştova, Osmanlı idaresine girdiğinde bir kaza merkezi haline getirildi. 1444'te Varna Savaşı esnasında Haçlı birliklerince yıkılan yerlerden biri de Zıştova idi. Bundan daha yıkıcı olanı ise 1461-1462 kışında Eflak Voyvodası Vlad Tepeş'in (Kazıklı Voyvoda) uyguladığı imha savaşı idi. Macar Kralı Matthias Corvinus'a gönderilen 11 Şubat 1462 tarihli bir mektupta Vlad kesik başlarını saydığı Türk ve Bulgarlar'dan 23.889 kişiyi öldürmekle övünüyordu (Zıştova bölgesindeki Novgrad, Batin ve Pirogos kalelerinde 384, Zıştova'da 410 ve Niğbolu ile Gigen'de 1138 kişi). 1479 senesine ait bir Osmanlı tahrir kaydı (Sofia National Library, O. A. K. 45/29) Vlad'ın sayıyı abartmadığını gösterir. Zıştova arazisi hemen hemen boşalmıştı ve yeniden iskân edilmesi gerekiyordu. Söz konusu kayıta bir dizdarın kumandasında sekiz kişiden oluşan bir garnizonun bulunduğu, kale dışındaki kısımda 200 hıristiyan ve beş müslüman hânnesinin yer aldığı belirtilir.

1479-1516 yılları arasında Zıştova kazasının kır kesiminde önemli değişiklikler meydana geldi. Bölgeye yoğun şekilde Türk nüfusu yerleşmeye başladı. 1485 yılı civarında bölgenin bir tahiri yapılmışsa da günümüze ulaşan parça defterde Zıştova ve köyleri kısmı eksiktir. 1479'da Zıştova kazasında 258 hânneye sahip on bir köy bulunuyordu. Köylerin sadece ikisinde müs-

lûman yerleşimciler vardı (Yaycı Pınarı'nda beş ve Cervena Krusa'da altı hâne). 1516 tarihli *Mufassal Tahrir*'e göre ise köy sayısı yirmi bire çıktı. 1479-1485 yılları arasında dördünde de müslüman yerleşimcilerin bulunduğu Batak, Kara İsa, Koyun Öyük ve Saryer köyleri kurulmuştu. Mevcut diğer üç köy ise Bulgarca isimler taşıyordu (Gorna Studena, Stişarov ve Varzulica / Virzil); fakat oralarda da Türkler yerleşmişti. Bu köylerin sakinleri İslâm'a girmiş Bulgarlar değil deftere kayıtlı adların da gösterdiği üzere Anadolu'dan gelen Türk yerleşimcilerdi. Bu yerleşim yerleri, 1444'te Haçlılar ya da büyük ihtimalle 1462'de Vlad Tepeş tarafından ortadan kaldırıldı; ancak adları mahallî olarak hatırlanan köyler olmalıdır. Buralara yerleşen Türkler mevcut adları kendi dillerine uygun hale getirmişlerdi (İstişar ve Virzil gibi).

1485-1516 yıllarında Akçeyar, Burunlu, Çatma, Habibli, Karaman ve Tatar adlı Türk köylerine rastlanır. Bunlar bir önceki kayıtlarda yer almayan yeni kurulmuş köylerdir. Pavli adlı köy de yeni bir yerleşmeydi. Zıştova yakınında 1479'da mezra olarak söz edilen Tsarev Kladenets köyü yeniden canlandı. Müslüman ve hıristiyanlardan karışık bir nüfusu vardı. Müslümanların çoğu o sıralarda ihtida edenlerdi. Zaman içinde köye aynı anlama gelecek şekilde Tekfur Pınarı adı verildi. 1478-1516 arasında kazanın hıristiyan nüfusu 380 hânenen 729 hânneye yani iki katına çıktı. Öte yandan müslüman nüfus da yirmi altı hânenen 504 hânneye, yani neredeyse yirmi katına yükseldi. Bu hânelerin ancak % 6'sı ihtida edenlere aitti. 1516 tarihli *Mufassal Defter* (BA, MAD, nr. 11) Zıştova kasabasının 303 hânesinden (tah. 1500 kişi) yalnız on üç kişinin müslümanlardan oluştuğunu gösterir. Bunlara dört kişilik kale muhafızları dahildir. Hıristiyan nüfus beş mahallede yaşıyordu ve bu mahallelerin dördü birer papaz tarafından yönetiliyordu. Bu da kasabanın o sırada dört kilisesinin bulunduğuna işaret eder.

1550 ve 1579-1580 yıllarına ait tahrirler (BA, TD, nr. 416; TK, TD, nr. 58) Türk iskânının sona erdiğini gösterir. Ancak kasabanın ve köylerin nüfusu artmaya devam etti. Kazanın nüfusu 1550'deki 1721 hânenen 1580'de 2532 hânneye yükseldi, bunun da yarısından fazlası müslümandı. 1595'e gelindiğinde kasaba 411 hânelik sivil bir nüfusa sahipti (tah. 2100 kişi) ve bunun sadece yetmiş-seksen müslümandı. XVI. asrın son yıllarında kasaba ve kaza savaş yüzünden zarar gördü. 1595'te Eflak ve Boğdan Voyvodası Cesur Michael büyük bir